

فكر وحدة الوجود في ديوان فضولي

فكر وحدة الوجود في ديوان فضولي
دكتور احمد عبد الله ولي

Ahmed.abdullah@koyauniversity.org

جامعة كويا / اقليم كردستان

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦ / العدد ٣

الكلمات المفتاحية: فضولي ، الديوان ، الشعر، الشاعر، الأدب ، أدب الديوان ، وحدة الوجود ، الوحدة ، الوجود ، التجلي، الوحدة الشهودية ، التصوف ، الصوفية ، الخلق ، الإبداع ، التأويل والفكر .

كيفية اقتباس البحث

ولي ، احمد عبد الله ، فكر وحدة الوجود في ديوان فضولي،مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية، اذار ٢٠٢٦، المجلد: ١٦، العدد: ٣ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

Registered في مسجلة في
ROAD

Indexed في مفهرسة في
IASJ

The Belief in the Concept of Existence in FUZÛLÎ Collection of Poetry

Dr. Ahmed Abdullah Wali

University of Koya/ Kurdistan Region

Email: Ahmed.abdullah@koyauniversity.org

Keywords : Fuzuli, divan, poetry, the poet, literature, divan literature, unity of existence, unity, existence, manifestation, unity of witness, Sufism, Sufi, creation, creativity, interpretation and intellectuality.

How To Cite This Article

Wali , Ahmed Abdullah , The Belief in the Concept of Existence in FUZÛLÎ Collection of Poetry Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, March 2026, Volume:16, Issue 3.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

[This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Abstract

This study examines how the poet Fuzuli, one of the most prominent figures of classical Turkish literature, approached the concept of (wahdat al-wujud) (Unity of Existence) in his divan. It also examines how it is presented at the poetic level. As it is considered one of the central notions in Sufi thought, the concept of Unity of Existence depends on the notion that existence is in fact one, and that diversity is nothing but representations of this unity. The universality of Fuzuli's poetry reflects this philosophical existential approach not only within a theoretical framework, but also as a rich field with intense emotional and aesthetic experience.

Through an examination of different types of Fuzuli's poetry, the study focuses, especially in long and love poems, on how the poet imagined existence, love, human being, and God within the framework of the Unity of Existence. The results of the study indicate that Fuzuli does not deal with the concept of love as a mere human feeling but uses it as a basic means to reach absolute existence. Although the relationship between the lover and the beloved seems apparently a dual one, the poetic discourse shows that this duality disappears gradually to turn into a unity. This turning is considered one of the most remarkable manifestations of the concept of the Unity of Existence in poetry.

In brief, the essay reveals that Fuzuli builds his understanding of existence through symbols and metaphors. The poet exceeds the feeling of the Ego, the first-person pronoun "I", showing the mortality of human beings on the stage of existence and the real existence is not fulfilled without the existence of the Divine. In this context, the globe is considered a transit station of the journey of love whereas man becomes a mirror in which the Divine right is manifested. Fuzuli's style of writing is distinguished by representing the concept of Unity of existence not only in the direct educational discourse, but also in a poetic and aesthetic depth that is mixed with lyricism and philosophical dimension.

One of the basic results that the study concluded is that Fuzuli deals with the concept of the Unity of existence not only as an individual Sufi experience, but also as universal truth that adds meaning to the existence of man. The poet aims at mixing the subjects of agony, suffering, and love within the framework of this concept to give the reader a deep recognition of the reality of existence and its relationship with the absolute. From this point of view, Fuzuli's divan is not only looked upon as a literary work, but also an aesthetic representation of the Sufi doctrine.

الملخص

تتناول هذه الدراسة كيفية تناول الشاعر فضولي ، أحد أبرز أعلام الأدب التركي الكلاسيكي ، لمفهوم وحدة الوجود في ديوانه ، وكيف تمثل هذا المفهوم على المستوى الشعري . يعتمد مفهوم وحدة الوجود ، الذي يُعدّ من المفاهيم المركزية في الفكر الصوفي ، على الفكرة القائلة بأن الوجود في الحقيقة واحد ، وأن التعدد ما هو إلا مظاهر لهذا الوحدة . تعكس عالمية شعر فضولي هذا المنهج الوجودي الفلسفي ليس فقط في إطار نظري ، بل أيضاً كمجال غني بالتجربة العاطفية والجمالية المكثفة .

تركز المقالة ، من خلال دراسة مختلف أنواع الشعر في ديوان فضولي ، وخاصة القصائد الغزلية والقصائد الطويلة ، على تصور الشاعر للوجود ، والحب ، والإنسان ، والله ضمن إطار وحدة الوجود . وتشير نتائج الدراسة إلى أن فضولي لا يتعامل مع مفهوم الحب

كمجرد شعور بشري فحسب ، بل يستخدمه كوسيلة أساسية للوصول إلى الوجود المطلق . وعلى الرغم من أن العلاقة بين العاشق والمعشوق قد تبدو ظاهرياً علاقة ثنائية ، فإن الخطاب الشعري يظهر أن هذه الثنائية تتلاشى تدريجياً لتتحول إلى وحدة . ويُعتبر هذا التحول أحد أبرز تجليات **فكر وحدة الوجود في الشعر**.

خلاصة القول ، تكشف المقالة أن فضولي يبني فهمه للوجود من خلال الرموز والاستعارات . يتجاوز الشاعر شعور الـ " أنا " ، مُبرزاً زوالية الإنسان في مسرح الوجود ، وأن الوجود الحقيقي لا يتحقق إلا في الوجود الإلهي . في هذا السياق ، تُعدّ الدنيا محطة عابرة في رحلة الحب ، بينما يكون الإنسان مرآة يتجلّى فيها الحق الإلهي . ويتميز أسلوب فضولي بتقديم **فكر وحدة الوجود** ليس في خطاب تعليمي مباشر، بل ضمن عمق شعري وجمالي يمتزج فيه النزعة الغنائية مع البُعد الفلسفي .

أحد النتائج الأساسية التي توصلت إليها الدراسة هو أن فضولي يتناول **فهم وحدة الوجود** ليس كتجربة صوفية فردية ، بل كحقيقة كونية تُضفي معنى على وجود الإنسان . ويهدف الشاعر، من خلال دمج موضوعات الأمل والمعاناة والحب في إطار هذا الفكر، إلى منح القارئ إدراكاً عميقاً بحقيقة الوجود وعلاقته بالمطلق . ومن هذه الزاوية ، يُنظر إلى ديوان فضولي ليس فقط كعمل أدبي ، بل أيضاً كتجسيد جمالي للفكر الصوفي.

FUZÛLÎ DÎVÂNÎ'NDA VAHDET-İ VÜCÛD DÜŞÜNÇESİ

Dr. Ahmet Abdullah Veli

Koya Üniversitesi/Kürdistan Bölgesi

E-mail: Ahmed.abdullah@koyauniversity.org

ÖZET

Bu çalışma, klasik Türk edebiyatının en güçlü isimlerinden biri olan Fuzûlî'nin Dîvân'ında vahdet-i vücûd düşüncesinin nasıl ele alındığını ve şiirsel düzlemde nasıl temsil edildiğini incelemektedir. Tasavvuf düşüncesinin merkezî kavramlarından biri olan vahdet-i vücûd, varlığın hakikatte bir olduğu, çokluğun ise bu birliğin görünüşlerinden ibaret bulunduğu anlayışına dayanır. Fuzûlî'nin şiir dünyası, bu metafizik yaklaşımı yalnızca teorik bir çerçevede değil, yoğun bir duygusal ve estetik tecrübe alanı olarak yansıtmaktadır.

Makale, Fuzûlî'nin Dîvân'ında yer alan gazel ve kasideler başta olmak üzere çeşitli şiir türlerini merkeze alarak, şairin varlık, aşk, insan ve Tanrı tasavvurunu vahdet-i vücûd ekseninde ele almaktadır. İnceleme sonucunda, Fuzûlî'nin aşk kavramını yalnızca beşerî bir duygu olarak değil, mutlak varlığa ulaşmanın temel vasıtası olarak kullandığı görülmektedir. Âşık ile mâşuk arasındaki ilişki, zahirde bir ikilik barındırır da, şiirsel söylemde bu ikiliğin giderek ortadan kalktığı ve birliğe dönüştüğü vurgulanmaktadır. Bu durum, vahdet-i vücûd düşüncesinin şiirdeki en belirgin yansımalarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Özetle, makale Fuzûlî'nin, varlık anlayışını semboller ve mecazlar aracılığıyla inşa ettiğini ortaya koymaktadır. Şair, "ben" duygusunu aşarak insanın varlık sahnesindeki geçiciliğini ve hakiki varlığın yalnızca ilahî varlık olduğunu ifade eder. Bu bağlamda dünya, aşk yolculuğunda geçilen bir durak; insan ise ilahî hakikatin tecelli ettiği bir aynadır. Fuzûlî'nin dili, vahdet-i vücûd düşüncesini didaktik bir söylemden ziyade lirizm ve estetik derinlik içinde sunmasıyla dikkat çeker.

Çalışmanın vardığı temel sonuçlardan biri, Fuzûlî'nin vahdet-i vücûd anlayışını bireysel bir mistik tecrübe olarak değil, insanın varoluşunu anlamlandıran evrensel bir hakikat olarak ele aldığıdır. Şair, acı, ıstırap ve aşk temalarını bu düşünce çerçevesinde bütünleştirerek okuyucuya metafizik bir farkındalık kazandırmayı amaçlar. Bu yönüyle Fuzûlî Dîvânı, yalnızca edebî bir eser değil, aynı zamanda tasavvufi düşüncenin estetik bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Dîvân, Şiir, Şair, Edebiyat, Dîvân Edebiyatı, Vahdet-i Vücûd, Birlik, Varlık, Vahdet, Kevniyât, Tecellî, Vahdet-i Şühûd, Tasavvuf, Sufi, Yaratma, Yaratılış, Yorum ve Düşünce.

FUZÛLÎ (1494? – 1556): YAŞAMI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE YAPITLARI

Klasik Türk edebiyatının en müstesna şahsiyetlerinden biri olan Fuzûlî, yalnızca şiir gücüyle değil, düşünce derinliği, dili kullanmadaki ustalığı ve tasavvufi duyarlılığıyla da edebiyat tarihinin zirve isimlerinden biri olarak kabul edilir. Asıl adı Mehmed bin Süleyman olan şair, hayatı boyunca siyasî iktidarın merkezinden uzak yaşamış; buna rağmen kaleme aldığı eserlerle Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında kalıcı bir iz bırakmıştır.

Doğumu ve Ailesi

Fuzûlî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, araştırmacıların büyük çoğunluğu onun 1494 yılı civarında dünyaya geldiği konusunda hemfikirdir. Doğum yeri olarak Irak coğrafyasında yer alan Kerbelâ veya Hille çevresi gösterilmektedir. Bu bölge, o dönemde ilmî ve tasavvufî açıdan canlı bir kültür ortamına sahipti. Fuzûlî'nin ailesinin kökeni konusunda farklı görüşler bulunsa da, babasının ilimle meşgul olduğu ve dinî ilimlerde bilgi sahibi bir kişi olduğu bilinmektedir. Bu durum, Fuzûlî'nin küçük yaşlardan itibaren ilmî bir çevrede yetişmesine imkân sağlamıştır. (KÖPRÜLÜ, 1988: 687-699)

Eğitim Hayatı

Fuzûlî, klasik İslam eğitim sistemi içerisinde yetişmiş; Arapça ve Farsçayı ileri düzeyde öğrenmiştir. Medrese eğitimi sırasında tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve mantık gibi alanlarda bilgi edinmiş, bunun yanında edebî ilimlere de özel ilgi göstermiştir. Onun eserlerinde görülen dil hâkimiyeti ve kavramsal derinlik, bu çok yönlü eğitim sürecinin bir sonucudur. Özellikle Arapça ve Farsça dillerinde de eser verebilecek seviyeye ulaşması, Fuzûlî'yi çağdaşlarından ayıran temel özelliklerden biridir. (GÖLPINARLI, 1932: 4-76)

Edebî Kişiliğinin Oluşumu

Fuzûlî'nin edebî kişiliği, yaşadığı coğrafyanın siyasî ve kültürel karmaşası içinde şekillenmiştir. Hayatı boyunca Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlılar gibi üç büyük siyasî gücün hâkimiyet alanında yaşamıştır. Ancak bu değişimler, onun hayatında maddî bir refah sağlamamış; aksine şair, çoğu zaman geçim sıkıntısı içinde yaşamıştır. Bu durum, Fuzûlî'nin eserlerine yansıyan hüznü, yalnızlık ve ıstırap duygularının temel sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir. (ŞAHİNOĞLU, 1976: 249-258)

Şair, gençlik yıllarından itibaren şiire yönelmiş ve klasik divan şiiri geleneğini derinlemesine benimsemiştir. Bununla birlikte Fuzûlî, geleneği yalnızca tekrar eden bir şair değil; onu duygu ve düşünce bakımından derinleştiren bir sanatkâr olmuştur. Aşk, onun şiirlerinde merkezî bir kavramdır; ancak bu aşk çoğu zaman beşerî sınırları aşarak tasavvufî bir mahiyet kazanır.

Safevî Dönemi ve İlk Eserler

yüzyılın başlarında Irak bölgesi Safevî hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde Fuzûlî, Safevî yönetimiyle doğrudan bir yakınlık kurmamış, daha çok ilmî ve edebî faaliyetlerine odaklanmıştır. Şiirlerinde mezhep temelli sert söylemlerden uzak durması, onun sanat anlayışında evrensel bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu yıllarda Farsça ve Arapça eserler kaleme almış, edebî çevrelerde tanınmaya başlamıştır. (KARAHAN, 1949: 2-39)

Osmanlı Dönemi ve Hayal Kırıklıkları

1534 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdat Seferi ile Irak bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu gelişme, Fuzûlî için başlangıçta bir umut kaynağı olmuştur. Osmanlı ilim ve sanat geleneğine büyük saygı duyan şair, bu dönemde Kanunî'ye ve devlet adamlarına kasideler sunmuştur. Ancak beklediği ilgi ve maddî destek uzun süre sağlanmıştır. (MAZIOĞLU, 1986: 76-85)

Bu hayal kırıklığı, Fuzûlî'nin en meşhur mensur eserlerinden biri olan "Şikâyetnâme"nin yazılmasına zemin hazırlamıştır. Eserde şair, bürokratik düzenin aksaklıklarını, rüşvet ve kayırmacılığı ince bir hiciv diliyle eleştirir. Bu yönüyle Şikâyetnâme, yalnızca kişisel bir serzeniş değil, aynı zamanda dönemin sosyal yapısına dair önemli bir belgedir. (KÖPRÜLÜ, 1934: 193-256)

Olgunluk Dönemi ve Eserleri

Fuzûlî'nin sanatının zirveye ulaştığı dönem, 1530'lu ve 1540'lı yıllardır. Bu dönemde kaleme aldığı Türkçe Divan, onun şiir anlayışını en güçlü şekilde yansıtan eserlerinden biridir. Ayrıca Leylâ vü Mecnûn, şairin aşk anlayışını tasavvufî bir çerçevede ele aldığı en önemli mesnevisi olarak kabul edilir. Bu eser, aşkın dünyevî bir tutku olmaktan çıkarak ilahî hakikate ulaşma yolculuğuna dönüşmesini anlatır. (LEVEND, 1959: 237-268)

Bunun yanı sıra Fuzûlî, dinî ve tasavvufî muhtevalı eserler de vermiştir. Hz. Peygamber'e duyduğu derin sevgi, Su Kasidesi başta olmak üzere birçok naatinde açıkça görülür. Onun dinî duyarlılığı, kuru bir öğreti aktarımından ziyade içtenlik ve estetikle birleşmiş bir iman anlayışını yansıtır.

Ölümü

Fuzûlî, 1556 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Ölüm sebebi olarak, o dönemde bölgede etkili olan veba salgını gösterilmektedir. Hayatını maddî sıkıntılar içinde geçirmiş olmasına rağmen, ardında bıraktığı eserler onu edebiyat tarihinde ölümsüz kılmıştır. Mezarı Bağdat civarında bulunmaktadır ve asırlardır ilim ve edebiyat çevreleri tarafından saygıyla anılmaktadır. Sonuç olarak Fuzûlî, hayatı boyunca siyasî iktidarın gölgesinde kalmış; ancak sanatının gücüyle bu gölgeleri aşmayı başarmış bir şairdir. Yaşadığı zorluklar, onun şiirini zayıflatmamış; aksine derinleştirmiştir. Aşkı, acıyı, varlığı ve insanı sorgulayan şiirleriyle Fuzûlî, yalnızca kendi çağının değil, bütün zamanların şairi olmayı başarmıştır. Onun hayatı, sanatın maddî imkânlardan bağımsız olarak nasıl büyük bir miras bırakabileceğinin en güçlü örneklerinden biridir. (BANARLI, 1979: 525-556)

YAPITLARI: (KARAHAN, 1996: 244-245)

Türkçe Eserleri: *Dîvân, leylâ vü Mecnûn, Beng ü Bâde, Hadîs-i Erbaîn Tercümesi, Sohbetü'l-esmâr, Hadîkatü's-suadâ, Mektuplar.*

Farsça Eserleri: *Dîvân, Heft Câm, Enîsü'l-kalb, Risâle-i Mu'ammeyât, Rind ü Zâhid, Hüsn ü Aşk.*

Arapça Eserleri: *Dîvân, Matla'û'l-i'tikâd fî ma'rifeti'l-mebde' ve'l-me'âd.*

FUZÛLÎ'NİN DÎVÂN'I HAKKINDA

Fuzûlî'nin Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde ayrı ayrı divanı vardır. Klasik Türk edebiyatının zirve eserlerinden biri olarak kabul edilen Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı, yalnızca bir şiir mecmuası değil; aynı zamanda 16. yüzyıl Osmanlı-Türk düşünce dünyasının estetik, tasavvufî ve insanî boyutlarını yansıtan çok katmanlı bir metindir. Bu Dîvân, Fuzûlî'nin sanat anlayışını, dünya görüşünü ve insan varlığına dair sorgulamalarını bütüncül bir yapı içinde sunması bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Şair, bu eserinde klasik divan şiiri geleneğinin imkânlarını son sınırına kadar kullanırken, aynı zamanda bu geleneğe derinlik ve özgünlük kazandırmayı başarmıştır.

Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı, biçimsel açıdan klasik divan tertibine uygun olmakla birlikte, içerik bakımından sıradan bir gelenek tekrarının ötesine geçer. Şiirlerde ele alınan aşk, acı, ayrılık, kader ve varlık gibi temalar, yüzeysel bir estetik haz amacıyla değil, insanın ontolojik konumunu sorgulayan bir bakış açısıyla işlenir. Bu yönüyle Dîvân, okurdan yalnızca estetik bir beğeni değil, düşünsel bir katılım da talep eder. Fuzûlî, şiiri bir süsleme aracı olarak değil, hakikate ulaşma çabasının dili olarak görür. Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında 1 Dibace, 45 kaside, 294 gazel, 2 Terci-i Bend, 2 Müseddes, 2 Tahmis, 3 Muhammes, 3 Murabba, 42 Mukataat, 76 Rubai bulunmaktadır. İçeriğindeki şiir sayısı, farklı baskılara göre farklılık göstermektedir. (KILINÇ, 2017: 41)

Dîvânın merkezinde yer alan aşk anlayışı, Fuzûlî'nin şiir dünyasının anahtar kavramlarından biridir. Ancak bu aşk, sıradan bir beşerî ilişkiyi ifade etmez. Şair, aşkı insanı olgunlaştıran, benlikten arındıran ve varlığın özüne yönelten bir tecrübe olarak ele alır. Bu yaklaşım, Fuzûlî'nin tasavvufî düşünceyle kurduğu güçlü ilişkiyi açıkça ortaya koyar. Aşk, onun şiirinde çoğu zaman acı ve ıstırapla birlikte anılır; fakat bu acı, kaçınılması gereken bir durum değil, bilakis insanı hakikate yaklaştıran bir arınma sürecidir.

Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda dikkat çeken bir diğer önemli unsur, dil ve üslup meselesidir. Şair, Türkçeyi son derece incelikli ve yoğun bir şekilde kullanır. Dil, onda yalnızca anlam aktaran bir araç değil, düşüncenin ve duygunun şekillendiği bir alandır. Ağır ve derin bir anlatıma sahip olmasına rağmen, dilin musikî yönü ihmal edilmez. Bu durum, Fuzûlî'nin şiirlerinde hem fikrî hem de estetik bir bütünlük

oluşturur. Onun dili, okuyucuyu zorlayan fakat aynı ölçüde zihinsel ve duygusal bir tatmin sağlayan bir yapı arz eder. (Güngör, 1997: 57)

Dîvân'da dünya ve insan algısı, genellikle geçicilik ve fanilik düşüncesi etrafında şekillenir. Fuzûlî, maddî dünyanın aldaticılığına sıkça vurgu yapar ve insanın bu geçici varlık alanına aşırı bağlanmasını eleştirir. Ancak bu eleştiri, karamsar bir dünya reddi şeklinde değil; insanın asıl değerini ve anlamını nerede araması gerektiğine dair bir yönlendirme niteliği taşır. Bu yönüyle Fuzûlî, şiiri ahlâkî ve felsefî bir bilinç uyandırma aracı olarak kullanır.

Şairin Türkçe Dîvânı'nda bireysel duyarlılıkla evrensel insanlık hâlleri arasında güçlü bir denge kurulmuştur. Fuzûlî'nin dile getirdiği acı, yalnızca şahsî bir ıstırap değil; insan olmanın kaçınılmaz bir parçası olarak sunulur. Bu evrensellik, onun şiirlerini kendi çağının sınırlarının ötesine taşımış ve farklı dönemlerde de canlılığını korumasını sağlamıştır. Fuzûlî, bireysel tecrübesini insanlığın ortak duygularıyla buluşturabilen nadir şairlerden biridir. (Karahana, 1989: 185)

Türkçe Dîvân'ın bir diğer dikkat çekici yönü, şairin bilgi ve hikmet anlayışıdır. Fuzûlî, kuru bir bilginin insanı yüceltmeye yetmeyeceğini, bilginin ancak içsel bir idrakte anlam kazanacağını vurgular. Bu bakış açısı, onun şiirlerinde akıl ile gönül arasında kurduğu dengeyi açıkça gösterir. Ne yalnızca akla ne de yalnızca duyguya dayanan bir anlayış benimser; her ikisini de insanın hakikate ulaşma yolunda tamamlayıcı unsurlar olarak ele alır.

Sonuç olarak Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı, klasik Türk edebiyatı içinde hem biçimsel yetkinliği hem de düşünsel derinliğiyle müstesna bir yere sahiptir. Bu eser, divan şiirinin kalıplaşmış olduğu yönündeki yargıları boşa çıkaran, geleneğin içinde kalarak özgün olmanın mümkün olduğunu gösteren güçlü bir örnektir. (Gölpınarlı, 1985: 67) Fuzûlî, Türkçe Dîvân'ında şiiri yalnızca estetik bir faaliyet olarak değil, insanın varoluşunu anlamlandırma çabası olarak sunar. Bu yönüyle eser, yalnızca edebî bir metin değil, aynı zamanda insanı merkeze alan felsefî ve tasavvufî bir düşünce metni olarak da değerlendirilebilir.

VAHDET-İ VÜCÛD DÜŞÜNCESİ VE EDEBİYATTAKİ YERİ HAKKINDA

Vahdet-i vücûd düşüncesi, varlığı anlamlandırmaya yönelik en köklü metafizik yaklaşımlardan biridir. Bu düşünce, varlık alanında görülen çokluğun hakikatte birliğe dayandığı, ayrı gibi görünen her şeyin aynı varlık kaynağının farklı görünüşleri olduğu fikri üzerine kuruludur. İnsan, doğa, zaman ve mekân gibi unsurlar bu anlayışta bağımsız

varlıklar olarak değil; tek ve mutlak varlığın yansımaları olarak değerlendirilir. Bu yaklaşım, yalnızca felsefî ve tasavvufî düşünce alanında değil, edebiyatın anlam dünyasında da derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır. (DEMİRLİ, 2012: 431-435)

Vahdet-i vücûd düşüncesinin en dikkat çekici yönlerinden biri, insanın kendisini ve çevresini algılayış biçimini kökten dönüştürmesidir. Bu anlayışta insan, evrenden kopuk bir özne değil; varlığın bütününe dâhil olan bir parçadır. Ancak bu parça olma durumu, değersizliği değil, bilakis sorumluluğu ve anlamı beraberinde getirir. İnsan, kendi benliğini aşabildiği ölçüde hakikate yaklaşır. Bu yaklaşım, bireysel varlığı mutlaklaştıran düşüncelerin aksine, insanı kendisiyle yüzleşmeye ve sınırlarını fark etmeye davet eder.

Edebiyat, vahdet-i vücûd düşüncesi için son derece elverişli bir ifade alanı sunar. Çünkü bu düşünce, soyut ve kavramsal bir yapıya sahip olmakla birlikte, doğrudan anlatılmaya çalışıldığında anlaşılması güç bir mahiyet taşır. Edebî dil ise semboller, mecazlar ve çağrışımlar aracılığıyla bu soyut yapıyı somutlaştırma imkânı sağlar. (KÂŞÂNÎ, 2005: 577) Bu nedenle vahdet-i vücûd, edebiyatta çoğu zaman doğrudan açıklanan bir teori olarak değil; sezdirilen, hissettirilen ve okurun zihninde tamamlanan bir anlam alanı olarak yer bulur.

Vahdet-i vücûd düşüncesinin edebiyattaki en belirgin yansımalarından biri, ikiliklerin aşılmasıdır. Âşık ile mâşuk, ben ile öteki, dünya ile hakikat gibi karşıtlıklar, bu anlayış doğrultusunda kesin sınırlarla ayrılmaz. Edebî metinlerde bu tür ikilikler çoğu zaman iç içe geçer, birbirini dönüştürür ve sonunda anlamını yitirir. Böylece metin, okuyucuya çokluğun ardındaki birliği fark ettirmeyi amaçlar. Bu durum, edebî eseri yalnızca estetik bir nesne olmaktan çıkarıp düşünsel bir deneyime dönüştürür.

Aşk kavramı, vahdet-i vücûd düşüncesinin edebiyatta işlenmesinde merkezi bir rol oynar. Ancak bu aşk, sıradan bir duygu aktarımı olarak ele alınmaz. Aşk, benliği eriten, insanı kendinden uzaklaştıran ve varlığın özüne yönelten bir süreç olarak kurgulanır. Edebî anlatıda aşkın acı, ayrılık ve ıstırapla birlikte sunulması, bu sürecin kolay ve konforlu olmadığını vurgular. Böylece okur, aşkın yalnızca haz veren bir deneyim değil, aynı zamanda dönüştürücü bir sınav olduğunu fark eder. (DEMİRLİ, 2012: 431-435)

Vahdet-i vücûd düşüncesinin edebî metinlerdeki bir diğer önemli işlevi, dilin sınırlarını zorlamasıdır. Çünkü bu anlayış, kelimelerle tam anlamıyla kuşatılamayacak bir hakikati işaret eder. Bu nedenle edebiyatta kullanılan dil, çoğu zaman dolaylı, çok katmanlı ve semboliktir. Açık anlatımdan kaçınılması, anlamın tek bir noktada sabitlenmesini engeller.

Okur, metni her okuyuşunda farklı anlam katmanlarıyla karşılaşır. Bu durum, vahdet-i vücûd düşüncesinin sürekliliğini ve canlılığını edebî düzlemde korumasını sağlar.

Edebiyatın vahdet-i vücûd düşüncesini taşıyıcı bir alan hâline gelmesi, aynı zamanda bu düşüncenin toplumsal etkisini de artırmıştır. Soyut metafizik tartışmaların ulaşamayacağı geniş kitleler, edebî metinler aracılığıyla bu anlayışla temas kurabilmiştir. Okuyucu, doğrudan bir öğretille karşılaşmadan, metnin duygusal ve estetik gücü sayesinde varlık üzerine düşünmeye sevk edilir. Bu yönüyle edebiyat, vahdet-i vücûd düşüncesinin yayılmasında sessiz fakat etkili bir araç olmuştur.

Vahdet-i vücûd anlayışının edebiyattaki yeri, aynı zamanda insanın yalnızlık duygusuna karşı geliştirilmiş bir cevap olarak da değerlendirilebilir. Bu düşünce, insanın evrende tek başına ve anlamsız bir varlık olmadığını; aksine varlığın bütünüyle irtibat hâlinde olduğunu ima eder. (NABLUSÎ, 2003: 22) Edebî metinlerde bu yaklaşım, bireysel acının evrensel bir anlam kazandığı anlatılarla somutlaşır. Böylece bireysel deneyim, yalnızca kişisel bir hâl olmaktan çıkarak insanlığın ortak hikâyesine dönüşür.

Sonuç olarak vahdet-i vücûd düşüncesi, edebiyatta yalnızca işlenen bir tema değil; metnin kuruluş mantığını belirleyen temel bir bakış açısıdır. Bu anlayış, edebî eserin hem içeriğini hem de dilini şekillendirir. Çokluk içinde birliği arayan bu düşünce, edebiyatın temel işlevlerinden biri olan insanı kendisiyle ve varlıkla yüzleştirme görevini derinleştirir. Bu nedenle vahdet-i vücûd, edebiyat tarihinde geçici bir eğilim değil; insanın anlam arayışı sürdükçe varlığını koruyacak bir düşünce alanı olarak değerlendirilebilir.

FUZÛLÎ DÎVÂNÎ'NDA VAHDET-İ VÜCÛD DÜŞÜNCESİ

Klasik Türk edebiyatının en derinlikli eserlerinden biri olan Fuzûlî Dîvânı, yalnızca estetik bir şiir toplamı değil; aynı zamanda güçlü bir varlık ve insan anlayışının edebî düzlemde inşa edildiği düşünsel bir metindir. Bu Dîvân'ın merkezinde yer alan temel yaklaşımlardan biri, varlığı bir bütün olarak ele alan vahdet-i vücûd düşüncesidir. Fuzûlî, bu metafizik anlayışı sistemli bir felsefî metin diliyle değil, şiirin imkânları aracılığıyla sezdirerek ve hissettirerek sunar. Böylece vahdet-i vücûd, Dîvân'da doğrudan öğretilen bir doktrin değil, şiirin anlam dünyasını şekillendiren temel bir bakış açısı hâline gelir. Örneğin bir kasidesinin 47 ve 48. beytinde Fuzûlî şöyle söyler:

“Kılur delâlet-i illet vücûd-ı her mevcûd

Velī nē sūd ki šāhib-nazar degül a'mā

*Mükevvenāta hudūs ol kadīmdendür kim
Kemāl-i zātına mümkün degül kabül-i fenā”
(FUZÛLÎ, 2021: 197)*

(1. *Beyit Günümüz Türkçesi: Var olan her şey (mevcudat), kendisini var eden bir sebebe (Allah'a) delalet eder, O'nun varlığını kanıtlar. Ancak ne fayda ki kör olan kişi (hakikati göremeyen), bakıp görme yetisine (basirete) sahip değildir.*

2. *Beyit Günümüz Türkçesi: Yaratılmış olan her şeyin sonradan varlık kazanması (hudûs), o ezeli ve ebedi olan (Kadîm) yaratıcı sayesinde. O yaratıcının zatının mükemmelliği öyle bir mertebededir ki, O'nun için yok olmak (fenâ) asla mümkün değildir.)*

Vahdet-i vücûd düşüncesi, Fuzûlî Dîvânı'nda öncelikle varlık algısının yeniden kurulmasıyla kendini gösterir. Şairin şiir evreninde varlık, birbirinden kopuk ve bağımsız unsurlardan oluşmaz. Aksine görünen çokluk, derinlerde birliğe işaret eden bir düzen içinde ele alınır. Bu yaklaşım, insanın kendisini merkeze alan bir varlık anlayışını reddeder. İnsan, Fuzûlî'nin şiir dünyasında mutlak bir özne değil; varlığın anlamını kavrama yolunda sınanan, dönüşen ve çoğu zaman acıyla olgunlaşan bir varlıktır. Bu dönüşüm süreci, vahdet-i vücûd düşüncesinin insan merkezli yorumunun temelini oluşturur. Örneğin bir gazelinin ilgili 2 beyitinde Fuzûlî şunları ifade etmektedir:

*“Işk kilki çekdi haç harf-i vücūd-ı aşıkā
Kim ola sâbit Hâk isbâtında nefy-i mādā*

*Ëy Fuzûlî intihāsuz zevk bulduñ ışkıdan
Beyledür her iş ki Hâk adıyla kılsañ ibtidā”
(FUZÛLÎ, 2021: 359)*

(1. *Beyit Günümüz Türkçesi: Aşk kalemi, aşığın vücut harfinin üzerine bir çizgi çekti (onu sildi). Ta ki Allah'tan başka her şey (mâ-adâ) yok edilsin (nefy) ve geriye sadece Hak olanın varlığı ispat edilmiş (sâbit) kalsın.*

2. *Beyit Günümüz Türkçesi: Ey Fuzûlî! Aşk yolunda sonsuz bir lezzet ve zevk buldun. Elbette böyle olur; çünkü Allah'ın adıyla başladığın her işin sonu böyle güzel ve bereketli olur.)*

Fuzûlî Dîvânı'nda vahdet-i vücûd düşüncesinin en belirgin tezahürlerinden biri, benlik kavramının sürekli sorgulanmasıdır. Şair, bireysel varlığı yücelten bir anlatım yerine, benliğin aşılması gerektiğini ima eden bir söylem geliştirir. Benlik, bu şiir dünyasında hakikate ulaşmanın önünde duran bir engel olarak görülür. İnsanın kendisini merkeze alması, onu varlığın bütününden koparır. Bu nedenle Fuzûlî'nin şiirlerinde içsel bir çözülme, kendinden vazgeçme ve varlık karşısında acziyet duygusu ön plana çıkar. Bu durum, vahdet-i vücûd düşüncesinin ahlâkî ve varoluşsal boyutunu ortaya koyar. Örneğin:

“Zihî zātuñ nihân u ol nihândan mâsivâ peydâ
Biñâr-ı şunuña emvâc peydâ qar nâ-peydâ

Bülend ü pest-i âlem şâhid-i feyz-i vücûduñdur
Degül bî-hûde olmak yoğ iken arz u semâ peydâ”
(FUZÛLÎ, 2021: 362)

(1. Beyit Günümüz Türkçesi: Ne yücedir ki Senin zatın gizlidir (nihan); ancak o gizlilikten bütün bir evren (mâsivâ) meydana çıkmıştır. Senin sanatının denizinde dalgalar görünürdedir ama o denizin kıyısı görünmez.

2. Beyit Günümüz Türkçesi: Dünyadaki alçak ve yüksek her şey (bülend ü pest), Senin varlığının bereketine ve bolluğuna şahittir. Gökler ve yer yokken bir anda ortaya çıkmaları boşuna (bî-hude) değildir.)

Aşk, Fuzûlî Dîvânı'nda vahdet-i vücûd düşüncesinin taşıyıcı unsurlarından biridir. Ancak bu aşk, yalnızca duygusal bir bağlanma hâli olarak ele alınmaz. Aşk, insanı kendi sınırlarıyla yüzleştiren, onu benlikten uzaklaştıran ve varlığın özüne yönelten bir süreçtir. Bu süreçte yaşanan acı ve ıstırap, olumsuz bir durum olarak sunulmaz. Aksine bu acı, insanın dönüşümünün zorunlu bir aşaması olarak anlam kazanır. Böylece vahdet-i vücûd düşüncesi, Dîvân'da romantik bir duyarlılığın ötesinde, insanı dönüştüren bir varlık tecrübesi hâline gelir. Örneğin Dîvânı'n bir beyitinde Fuzûlî, “zuhûrunla varlığın zuhûruna sebep oldun” anlamına gelen şu cümleleri kurmuştur:

“Hak âferînişe sebep êtdi vücûduñı
Evcepte bi 'z-zuhûri zuhûre 'l-mükevvenât”
(FUZÛLÎ, 2021: 399)

(1. Beyit Günümüz Türkçesi: Hak (Allah), bütün yaratılışa (kâinata) senin vücudunu sebep kılıp; senin ortaya çıkışınla (zuhurunla), bütün varlıkların ortaya çıkmasını zorunlu hale getirdi.)

Fuzûlî'nin vahdet-i vücûd anlayışını özgün kılan yönlerden biri, bu düşünceyi soyut bir metafizik düzeyde bırakmamasıdır. Şair, varlık birliği fikrini insanın gündelik duyguları, korkuları ve beklentileriyle ilişkilendirir. Bu yaklaşım, vahdet-i vücûd düşüncesini ulaşılması güç bir entelektüel alan olmaktan çıkararak, insanın iç dünyasında karşılık bulan bir anlam çerçevesine dönüştürür. Böylece okuyucu, şiir aracılığıyla varlık üzerine düşünmeye davet edilir; ancak bu davet didaktik bir söylemle değil, estetik bir deneyim yoluyla gerçekleşir. Örneğin:

“Kāyim olmazdı nizām u nesak-ı aşl-ı vücûd
Vermeseydüñ eder-i adl ile dünyāya revāc”
(FUZÛLÎ, 2021: 410)

(1. Beyit Günümüz Türkçesi: Eğer sen adaletin eseriyle dünyaya canlılık ve değer (revac) vermeseydin; varlığın aslındaki o nizam, düzen ve tertip asla ayakta (kayim) duramazdı.)

Dil ve üslup, Fuzûlî Dîvânı'nda vahdet-i vücûd düşüncesinin aktarımında belirleyici bir role sahiptir. Şair, açık ve kesin yargılar içeren bir anlatım yerine, çok katmanlı ve çağrışıma dayalı bir dil kullanır. Bu dil tercihi, varlık birliği düşüncesinin doğasına uygun bir anlatım biçimi sunar. Çünkü vahdet-i vücûd, kesin sınırlarla ifade edilebilecek bir kavrayış değil; sezgiyle idrak edilen bir hakikat alanıdır. Fuzûlî'nin dili de bu sezgisel idraki destekleyecek şekilde kapalı, derin ve çoğu zaman yoruma açık bir yapı sergiler. Örneğin:

“Ëy vücûd-ı kâmilüñ esrâr-ı hikmet maşdarı
Maşdarı zātuñ olan eşyâ şifātuñ mazhari

Mazhari her hikmetüñ sensen ki kilik-i kudretüñ
Şafha-yı eflâke naşş etmiş huñut-ı ahteri”
(FUZÛLÎ, 2021: 623)

(1. Beyit Günümüz Türkçesi: Ey kâmil (noksansız) varlığı, bütün hikmetli sırların kaynağı (masdarı) olan Allah'im! Kaynağı Senin zatın olan bütün

eşya (varlıklar), aslında Senin sıfatlarının görüldüğü yerlerdir (mazharıdır).

2. *Beit Günümüz Türkçesi: Her türlü hikmetin asıl görüldüğü yer Sensen; çünkü Senin kudret kalemin (kilk-i kudret), göklerin sayfasına (eflâk) yıldızların çizgilerini (hutût-ı ahter) bir nakış gibi işlemiştir.*

Fuzûlî Dîvânı'nda dünya algısı da vahdet-i vücûd düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir. Dünya, mutlak anlamda reddedilen bir alan değildir; ancak geçici ve aldatıcı yönleriyle sorgulanır. Şair, insanın dünyaya aşırı bağlanmasını eleştirirken, asıl hedefin varlığın özüyle irtibat kurmak olduğunu ima eder. Bu yaklaşım, dünya ile hakikat arasında kesin bir kopuş değil; bilinçli bir mesafe kurulmasını önerir. Böylece vahdet-i vücûd, hayattan kaçışı değil, hayatı daha derin bir bilinçle anlamayı amaçlayan bir düşünce olarak karşımıza çıkar. Örneğin:

*“Hamd-i bî-ḥad dem-be-dem ol mübdi-i eşyâya kim
Hilḳat-i imkân vücûb-ı zâtını icâb eder”
(FUZÛLÎ, 2021: 715)*

(1. Beit Günümüz Türkçesi: Eşyayı (tüm varlıkları) yoktan var eden (mübdî) Allah'a her an sonsuz hamdolsun ki; mümkün olan varlıkların yaratılmış olması, O'nun zatının varlığının zorunlu olduğunu ispat eder.)

Sonuç olarak Fuzûlî Dîvânı'nda vahdet-i vücûd düşüncesi, şiirin yalnızca tematik bir unsuru değil, metnin bütününe yön veren temel bir anlayıştır. Bu düşünce, insanın benliğini, varlıkla ilişkisini ve anlam arayışını yeniden tanımlar. Fuzûlî, vahdet-i vücûdu teorik bir öğreti olarak değil, insanın iç dünyasında yaşadığı bir tecrübe olarak sunar. Bu yönüyle Dîvân, klasik Türk edebiyatında vahdet-i vücûd düşüncesinin en derin ve estetik ifadelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Eser, okuyucuyu yalnızca şiirle buluşturmaz; aynı zamanda varlık üzerine düşünmeye ve kendisiyle yüzleşmeye davet eden güçlü bir düşünsel zemin sunar.

SONUÇ

Bu çalışma, Fuzûlî Dîvânı'nın vahdet-i vücûd düşüncesi çerçevesinde nasıl bir anlam dünyası inşa ettiğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Yapılan değerlendirmeler, Fuzûlî'nin bu metafizik yaklaşımı yalnızca tasavvufi bir arka plan unsuru olarak değil, şiirinin bütününe yön veren temel bir varlık ve insan anlayışı olarak benimsediğini göstermektedir. Vahdet-i vücûd, Dîvân'da soyut bir

düşünce sistemi hâlinde sunulmamış; insanın iç dünyasında yaşadığı tecrübelerle iç içe geçmiş bir kavrayış olarak ele alınmıştır.

Fuzûlî'nin şiir dünyasında varlık, parçalı ve bağımsız bir yapıdan ziyade bütüncül bir anlam çerçevesi içinde değerlendirilir. Bu yaklaşım, insanın kendisini merkeze alan bir varlık algısını sorgulamakta ve benliğin aşılması gerektiği fikrini ön plana çıkarmaktadır. Şair, bireysel varlığı mutlaklaştıran bir söylem geliştirmek yerine, insanın acziyetini ve sınırlılığını vurgulayan bir bakış açısı sunar. Bu durum, vahdet-i vücûd düşüncesinin ahlâkî ve varoluşsal boyutunun Fuzûlî Dîvânı'nda güçlü bir şekilde hissedildiğini ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında ulaşılan önemli sonuçlardan biri, Fuzûlî'nin vahdet-i vücûd anlayışını duygusal derinlik ve estetik duyarlılıkla birleştirmiş olmasıdır. Şair, bu düşünceyi doğrudan öğretmeyi amaçlayan didaktik bir tutumdan bilinçli olarak kaçınmış; bunun yerine okuyucuyu sezgiye, içsel farkındalığa ve düşünsel bir yolculuğa davet etmiştir. Böylece vahdet-i vücûd, yalnızca kavranan bir fikir değil, hissedilen ve deneyimlenen bir anlam alanı hâline gelmiştir.

Aşk, acı, benlik ve dünya algısı gibi temel temalar, vahdet-i vücûd düşüncesiyle birlikte yeniden anlamlandırılmıştır. Bu temalar, insanın dönüşüm sürecinin vazgeçilmez unsurları olarak ele alınmış; özellikle acı ve ıstırap, kaçınılması gereken durumlar olarak değil, insanı olgunlaştıran ve varlığın özüne yaklaştıran tecrübeler şeklinde değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, Fuzûlî'nin şiir anlayışında varlık birliği fikrinin yalnızca teorik değil, yaşantısal bir boyuta sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Fuzûlî Dîvânı, vahdet-i vücûd düşüncesinin klasik Türk edebiyatındaki en derin ve estetik yansımalarından birini temsil etmektedir. Şair, bu düşünceyi şiirin dili, üslubu ve tematik yapısı içine başarıyla yerleştirerek, okuyucuyu yalnızca estetik bir okuma deneyimine değil, aynı zamanda varlık üzerine düşünmeye sevk eden bir metin ortaya koymuştur. Bu yönüyle Fuzûlî Dîvânı, vahdet-i vücûd düşüncesinin edebî düzlemde nasıl özgün, etkili ve kalıcı bir biçimde ifade edilebileceğini gösteren seçkin bir örnek olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- 1- BANARLI Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, cilt: 1, İstanbul 1979.
- 2- DEMİRLİ Ekrem, "Vahdet-i Vücûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt: 42, İstanbul 2012.

3- FUZÛLÎ, *Fuzûlî Dîvânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2021.

4- GÖLPINARLI Abdûlbaki, *Fuzûlî*, İstanbul 1932.

5- GÖLPINARLI Abdûlbaki, *Fuzûlî Dîvânı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985.

6- GÜNGÖR Şeyma, “Fuzûlî’nin Türkçe Gazellerinde Çağın Sosyal Hayatı ve Manevî Özellikleri”, *Türkiyat Mecmuası*, cilt: 20, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1997.

7- KARAHAN Abdülkadir, *Fuzulî: Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul 1949.

8- KARAHAN Abdülkadir, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

9- KARAHAN Abdülkadir, “Fuzûlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt: 13, İstanbul 1996.

10- KÂŞÂNÎ Abdürrezzâk, *Tasavvuf Sözlüğü* (tercüme: Ekrem Demirli), İstanbul 2005.

11- KILINÇ Abdülhakim, “Fuzûlî’nin Türkçe Divanı Edisyon Kritik ve Konularına Göre Fuzûlî Divanı”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2017.

12- KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad, *Eski Şairlerimiz: Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1934.

13- KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad, “Fuzûlî”, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 4, İstanbul 1988.

14- LEVEND Agâh Sırrı, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, Ankara 1959.

15- MAZIOĞLU Hasibe, “Fuzûlî”, *Türk Ansiklopedisi*, cilt: 17, Ankara 1986.

16- NABLUSÎ Abdülganî, *Gerçek Varlık: Vahdet-i Vücûd'un Müdafaası* (tercüme: Ekrem Demirli), İstanbul 2003.

17- ŞAHİNOĞLU Nazif, "Fuzûlî, Mehmed", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, cilt: 3, İstanbul 1976.

